

مدخل فلسفه مالبرانش

محمود خاتمی

استاد دانشگاه تهران



نشر

سرشناسه	: خاتمی، محمود، -
عنوان و نام پدیدآور	: مدخل فلسفه مالبرانش / محمود خاتمی.
مشخصات نشر	: تهران: نشر علم، ۱۳۹۶.
مشخصات ظاهری	: ۴۱۰ ص.
شابک	: ۹۷۸-۹۶۴-۲۲۴-۹۲۸-۲
وضعیت فهرست نویسی	: فیپا
موضوع	: مالبرانش، نیکولا، ۱۶۳۸ - ۱۷۱۵ م. -- نقد و تفسیر
موضوع	: Malebranche, Nicolas -- Criticism and interpretation
موضوع	: Truth -- Philosophy حقیقت -- فلسفه
موضوع	: Knowledge, Theory of شناخت (فلسفه)
رده بندی کنگره	: B۱۸۹۷/خ۲م۴ ۱۳۹۶
رده بندی دیویی	: ۱۹۴
شماره کتابشناسی ملی	: ۵۰۳۱۸۲۹



نسخه

مدخل فلسفه مالبرانش

دکتر محمود خاتمی

(استاد دانشگاه تهران)

چاپ اول: ۱۳۹۶

تیراژ: ۵۵۰ نسخه

لیتوگرافی: کوثر

چاپ: رامین

خیابان انقلاب، خیابان ۱۲ فروردین، خیابان شهدای ژاندارمری

بن بست گرانفر، پلاک ۴، تلفن ۶۶۴۱۲۳۵۸

حق چاپ برای ناشر محفوظ است.

شابک ۹۷۸-۹۶۴-۲۲۴-۹۲۸-۲

فهرست مطالب

مقدمه ۹

بخش اول: امور عامه ۱۷

فصل اول: زندگی و آثار ۱۹

گاه شناسی زندگی مالبرانش ۴۱

فصل دوم: زمینه های اندیشه و فلسفه مالبرانش ۴۳

بخش دوم: در جستجوی حقیقت: منشأ شناسی خطا ۶۱

مقدمه ۶۳

فصل سوم: حواس ۶۷

فصل چهارم: مخیله ۱۰۵

فصل پنجم: فاهمه ۱۲۷

فصل ششم: تمایلات طبیعی ۱۵۷

فصل هفتم: انفعالات و عواطف ۱۸۷

بخش سوم: در جستجوی حقیقت: روش ۲۱۷

مقدمه ۲۱۹

فصل هشتم: مفهوم روش ۲۲۳

فصل نهم: قواعد روش ۲۳۳

بخش چهارم: متافیزیک و الهیات ۲۴۵

مقدمه ۲۴۷

فصل دهم: چیستی متافیزیک ۲۴۹

فصل یازدهم: وجود خدا ۲۵۷

فصل دوازدهم: ارتباط خدا با عالم: طبیعت و فیض ۲۶۹

فصل سیزدهم: نظریه رؤیت فی الله ۲۸۱

فصل چهاردهم: بدن و نفس ۲۹۹

فصل پانزدهم: توحید علی: علیت و سببیت اعدادی ۳۱۹

بخش پنجم: اخلاق ۳۴۱

مقدمه ۳۴۳

فصل شانزدهم: فضیلت ۳۵۳

فصل هفدهم: تکلیف ۳۷۷

خاتمه: تأثیر مالبرانش ۳۸۷

فهرست منابع ۳۹۵

فهرست اعلام ۴۰۷

پی‌یر بل^۱ از طلایه داران نهضت روشنفکری در آغاز دوران جدید و از موافقان معاصر نیکولاس مالبرانش^۲، او را "یکی از بزرگترین فلاسفه این دوران، و در عین حال، یکی از پرشورترین و متعصب‌ترین نویسندگان در باره عقاید انجیل"^۳ خوانده است، و در جای دیگر، او را "نخستین فیلسوف این دوران" می‌داند که "بنا بر اصولی که خدای حکیم و قدیر را تنها سرچشمه همه خیرها و علت مباشر همه لذات و ایده‌های ما مسلم فرض می‌کند،" نظامی عقلانی بنا کرده که "از صدها هزار کتاب تألیف شده توسط مؤلفان کوتاه ذهن" قوت بیشتری دارد.^۴ جان

^۱ Pierre Bayle (1647-1706)

^۲ Nicolas Malbranche (1638-1715)

^۳ "...un des plus grands philosophes de ce siècle, et en même temps l'un des écrivains les plus zélés pour les dogmes de l'Evangile..." (Pierre Bayle, *Dictionnaire historique et critique*, (1697), Nouvelle Edition, Paris: Desoer 1820. Tome Sixieme: Dr-F. p. 197.)

^۴ "On y verra [dans le *Traité de morale* de Malebranche] le premier philosophe de ce siècle raisonner perpétuellement sur des principes, qui supposent de toute nécessité un Dieu tout sage, tout puissant, la source unique de tout bien, la cause immédiate de tous nos plaisirs et de toutes nos idées. C'est un préjugé plus puissant en faveur de la bonne cause, que cent mille livres de dévotion composés par des auteurs de petit esprit..." (Pierre Bayle, *Nouvelles de la république des lettres*. Amsterdam: août 1684, art. III [Reproduction en fac-similé de l'éd. d'Amsterdam, 1684-1718, Genève: Slatkine, 1966])

لاک^۱ فیلسوف بلندآوازه دوران جدید هم که از مخالفان معاصر مالبرانش بوده، در آغاز رساله ای که در بررسی و نقد آراء او نوشته است، او را نویسنده ای دقیق و دارای قوه ابتکار، و صاحب استدلالهایی با قضاوت سلیم، و دارای تأملاتی نادر و فراتر از حد معمول دانسته است.^۲

این گونه تمجید و تکریم ها از سوی نام آوران موافق و مخالفی چون بل و لاک که از مالبرانش در زمان حیات او شده، دلالت بر اهمیت آراء و جایگاه والای مالبرانش نزد اندیشمندان معاصرش دارد، و چنان که خواهیم گفت، بسیاری از نظریه های او نزد فلاسفه معروف آن دوران مانند لایبنیتس، بارکلی، لامی، بل و بسیاری دیگر مقبول بوده و در آراء آنان تأثیر نهاده است؛ و بسا از این سبب هم مالبرانش در معرض دشمنی و حسادت برخی از بداندیشان و کج اندیشان زمانه قرار گرفت.

نیکولاس مالبرانش از فیلسوفان فرانسوی آگوستینی مشرب و دکارتی مسلک در آغاز دوران جدید است که نظام متافیزیکی خاصی بر پایه ترکیب اصول و تفسیر آراء آن دو فیلسوف بنا کرده است. هگل در

^۱ John Locke (1632—1704)

^۲ "The acute and ingenious author of the *Recherche de la Verite*, among a great many very fine thoughts, judicious reasonings, and uncommon reflections,... ("Locke John, *An Examination of P. Malebranche's Opinion of Seeing All Things in God*. in: John Locke, *The Works of John Locke*, vol. 8. 1690. p. 211.)

درسگفتارهای تاریخ فلسفه، فلسفه مالبرانش را نوعی متافیزیک فاهمه دانسته است. به نظر هگل فلسفه مالبرانش همانند فلسفه اسپینوزاست و میان این دو متفکر در اصل مطلبی که می گویند تفاوتی نیست؛ و لذا از نظر او، "فلسفه مالبرانش به لحاظ محتوی کاملاً با فلسفه اسپینوزا یکی است، اما به صورتی دیگر، وارسته تر و خداشناس تر."^۱

البته باید توجه داشت که هگل بنا به تلقی و تفسیری که در پدیدارشناسی تاریخ آگاهی دارد، این مقطع تاریخی از فلسفه و رشد تفکر انسان را مرحله فاهمه می داند که مادون مرحله عقل است؛ از نظر او، انسان در مرحله عقل به خود آگاهی رسیده، و از صور مختلف آگاهی درمی گذرد و از مرحله فاهمه فراتر می رود، و لذا مرحله فاهمه از لحاظ رشد تاریخی روح و بلوغ انسان برای دسترسی به حقیقت و مطلق شدن، هم به لحاظ ماده و هم به لحاظ صورت، در سطحی پایین تر قرار دارد. بنا به مبنای هگل، فلسفه مالبرانش هم، مانند سایر فلسفه های عقلی مسلک و تجربی مشرب، به این مرحله تاریخی تعلق دارد. لذا، بدیهیست که با فرض صحت مبنای هگل و قبول این نظر او، نظام های

^۱ "Die Philosophie des Malebranche hat ganz denselben Inhalt als der Spinosismus, aber in anderer, frommer, theologischer Form." Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie*, Leiden: A.H. Adriani. 1908. S. 896. (Hegel G. W. F., *Lectures on the History of Philosophy*, trans. E. S. Haldane and F. H. Simson. London: Routledge & Kegan Paul, 1968. Vol. 3. P. 290.)

فلسفی راهبردی و مهم قرون هفده و هجده، و از جمله فلسفه مالبرانش از لحاظ تاریخی به مرتبه عقلانیت و خودآگاهی (به معنای هگلی) واصل نشده اند؛ و به همین سبب، این فلسفه ها مخاطب خود را هم به این مرتبه از عقل و خودآگاهی ایصال نمی کنند؛ و به تعبیر دقیقتر، از نظر هگل، این فلسفه ها به لحاظ تاریخی ناقصند.

هرچند این نظر هگل در مورد فلسفه های قرون هفده و هجده به طور کلی و فلسفه مالبرانش به طور اخص، به لحاظ مبانی هگل معنای روشن و مشخصی دارد، ولی قطعاً می توان صرف نظر از مبنای او، و صرف نظر از صحت یا عدم صحت آن در حالت کلی یعنی در مورد فلسفه ها و فیلسوفان این دو قرن، لا اقل نظر او را در حالت خاص یعنی در مورد فلسفه مالبرانش محل تأمل و بحث دانست؛ زیرا چنان که خواهیم دید، مالبرانش در آثار مختلف خود از فاهمه فرائر رفته و در بحث هایی که در مورد کلمه الله و حقیقت عیسوی (ع) نموده، مباحثی در مورد عقل نموده که بسیار یادآور بحث های خود هگل در کتاب پدیدارشناسی روح^۱ است. چنان که خواهیم دید، او کلمه الله را مانند هگل همان حقیقت عیسوی می داند که مدبر عالم و آدم و واسطه فیض ربوبی است. مالبرانش نه فقط در رساله هایی که در الهیات و متافیزیک و اخلاق

^۱ Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Phänomenologie des Geistes*, Hrsg. von Johann Schulze, Berlin 1841. S. 574 ff.) (Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Phenomenology of Spirit*, trans. A. V. Miller 1977, pp. 479 ff.).

نوشته، بلکه حتی در رساله در جستجوی حقیقت،^۱ که تنها منبع مورد استشهاد هگل در فلسفه مالبرانش بوده، به این مطالب پرداخته است. ما در محل خود به تفصیل به این مطالب خواهیم پرداخت، و در طی این درسگفتارها معلوم خواهیم کرد که فلسفه مالبرانش مبائاً و اصولاً معطوف به عقل الهی است، و نهایتاً او صورتی از فلسفه الهی را مطابق با اصول عقاید مسیحیت و مبانی کلامی ژزوئیت ها (یسوعیون) و ملائم مقتضیات دوران جدید تدوین و عرضه نموده است.

مالبرانش در این نظام متافیزیکی و فلسفه الهی نوآوری ها و نظریات فراوان دارد، و ما در خلال مباحث و مطالبی که درباره نظام و فلسفه مالبرانش مطرح و بحث می کنیم، به تفصیل از آن ها سخن خواهیم گفت، و خواهیم گفت که هدف اصلی مالبرانش از پرداختن به فلسفه و تأسیس نظامی در متافیزیک، محوریت بخشیدن به خداوند در همه امور

¹Nicolas Malebranche, *De la recherche de la vérité. Où l'on traite de la Nature de l'Esprit de l'homme, & de l'usage qu'il en doit faire pour éviter l'erreur dans les Sciences*; en: Nicolas Malebranche, *Œuvres*, Malebranche Nicolas, *Œuvres*, ed. Geneviève Rodis-Lewis, Germain Malbreil, Paris: Gallimard, 1979. 2 tomes, 1979. tome. I. (Malebranche Nicolas, *The Search after Truth: With Elucidations of The Search after Truth*, ed. Thomas M. Lennon, Paul J. Olscamp Cambridge University Press 1997.)

این کتاب (از این پس: جستجو) را در بخش اول اجمالاً معرفی، و محتوای آن را در بخش های دوم و سوم مفصلاً شرح خواهیم کرد.

در ساحات وجود، شناخت، و فعل (اخلاق) بوده است؛ و لذا حقیقت را هم مفهوماً و مصداقاً به خدا إحاله می کند. از این سبب است که مالبرانش شاهکار خود را در جستجوی حقیقت نامیده است، و تلاش کرده تا طریق وصول به حقیقت را معلوم نموده و موانع دستیابی به آن را ریشه یابی و شناسایی کند، و راه هایی برای گریز و روشی برای اجتناب از آن ها فراهم کند.

با این مقدمه می توانیم بگوییم که مالبرانش در سیر و سلوک فلسفی خود در جستجو و وصول به حقیقت چهار گام اساسی برداشته است:

گام اول: بررسی علل خطاهای معرفتی، رفتاری و اعتقادی در انسان؛

گام دوم: اتخاذ روش صحیح حقیقت یاب؛

گام سوم: إحاله حقیقت به خدا که کمال مطلق و تنها علت به معنی واقعی است، و اثبات این که ماسوی الله همه در ساحات وجود، شناخت و فعل وابسته به خدا هستند و به واسطه فیض و محبت (عشق) او و مطابق قوانین و نظامی که مقرر فرموده هستند، و می شناسند و عمل می کنند؛

گام چهارم: إحاله خیر و کمال به خدا که حقیقت مطلق است و عاشق خود و صنع خویش. انسان در افعال خویش، خواه التفات داشته باشد و خواه غافل باشد، معطوف به چنین خیر و کمال مطلق است.

گام اول و دوم که مالبرانش آن دو را با نگارش شش کتاب در رساله جستجو برداشته است، در واقع، همان شناخت شناسی نظام فلسفی

مالبرانش است که شامل مباحثی است درهم و بهم آمیخته از (۱) تحلیل قوای شناختی انسان، (۲) علم النفس و روح (ذهن/روان) شناسی، (۳) منشأشناسی خطا، و (۴) منطق و روش شناسی است. با گام سوم متافیزیک و الهیات نظام فلسفی او تحقق می یابد؛ مالبرانش هم در خلال بحث هایی در رساله جستجو و هم در آثار و رسائل مستقلی که در متافیزیک و الهیات نوشته چنین گامی را برداشته و تکمیل کرده است. مالبرانش با گام چهارم هم که عمدتاً با نگارش رساله اخلاق^۱ برداشته، بخش اخلاق نظام فلسفی خود را تدوین کرده است.

ما مطابق این گام ها، فلسفه مالبرانش را در چهار بخش تنظیم و ضمن چهار مرحله بحث خواهیم کرد؛ اما قبل از آن هم بخشی درباره برخی امور عامه می آوریم و به زندگی و آثار او اشاره ای خواهیم کرد و برای ورود به بحث در فلسفه مالبرانش، از زمینه های شکل گیری فلسفه او هم سخنی خواهیم گفت. بنابر این مباحث این درسگفتارها در پنج بخش تدوین می شوند. در بخش اول به زندگی و آثار و نیز منابع فکری مالبرانش خواهیم پرداخت؛ در بخش دوم و سوم، نظر به اهمیت و محوریت رساله در جستجوی حقیقت در نظام فلسفی او به تقریر و

¹ Nicolas Malebranche, *Traité de morale*, en: Nicolas Malebranche, *Œuvres*, Malebranche Nicolas, *Œuvres*, ed. Geneviève Rodis-Lewis, Germain Malbreil, Paris: Gallimard, 1979. 2 tomes; tome. 2. (Malebranche Nicolas, *Treatise on Ethics*, trans. Craig Walton. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 1993.)

تلخیص وفادار به متن این شاهکار مالبرانش خواهیم پرداخت، و پنج کتاب اول آن را در بخش دوم، و کتاب ششم آن رساله را مستقلاً در بخش سوم تقریر و تحریر خواهیم کرد، آنگاه با توجه به مطالبی که در این دو بخش می آوریم، در بخش چهارم با تکیه بر آثاری که مالبرانش در حوزه متافیزیک و مسائل آن نوشته، به اصول و مسائل متافیزیک و الهیات در نظام فلسفی او خواهیم پرداخت، و آنگاه در بخش پنجم، یا تقریر مطالب رساله مالبرانش در /اخلاق، نظریه اخلاقی او را هم طرح و شرح می کنیم، و این بخش از نظام فلسفی او را نیز توضیح می دهیم. در خاتمه، این درسگفتارها را با اشاره ای به تأثیر آثار و افکار او بر فلاسفه دیگر به پایان می بریم.^۱ اما اکنون به اموری که مقدماتی پیردازیم، و ابتدا مختصری در شرح احوال و آثار مالبرانش بیاوریم.

^۱ این درسگفتارها که اکنون در قالب این کتاب ویراسته و تدوین شده اند، در سال تحصیلی ۱۳۸۰-۱۳۸۱ برای دانشجویان کارشناسی ارشد فلسفه در دانشگاه تهران تدریس شدند. تدوین این کتاب از مساعدت مالی صندوق حمایت از پژوهشگران و فناوران کشور برخوردار بوده است.